

UOT 330/002.6

İSTEHSAL GÜCLƏRİ SAHƏSİNDƏ İNFORMASIYANIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

G.İSMAYILOV

Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

Bir sıra ölkələrin sənaye əsrindən informasiya əsrinə keçməsi, informasiyanı – qeyri-maddi rifahı kifayət qədər subyektiv fəydəyə – əsl istehsal ehtiyatına çevirdi və ondan istifadənin effektivliyi adi maddi ehtiyatlardan istifadə edilmə effektivliyini artırdı. Informasiyanın istehsal ehtiyatına əsas istehsal ehtiyatına çevirilməsi, həm postsənaye cəmiyyətinin əvvəlcədən məqsədli qurğusu, həm də intellektual fəaliyyət nəticəsi kimi informasiyaya xas olan, lakin fiziki resurslara xas olmayan xüsusi əlamətlər kompleksi kimi müəyyənləşdirilmişdi. Xaricdə informasiya iqtisadiyyatı problemlərinə bizim ölkəyə nisbətən daha çox diqqət yetirilir və onunla onun daha erkən məşğul olmağa başlayıblar.

Açar sözlər: informasiya iqtisadiyyatı, intellektual fəaliyyət, postsənaye cəmiyyəti, maddi ehtiyatlar.

İnformasiya dedikdə, bir subyektdən digərinə birbaşa və dolaylı olaraq verilən elmlər başa düşülür və bunun da nəticəsində maraqlı subyektin düşdüyü situasiyanın qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırılır, yaxud aşağı düşür. İnformasiya bioloji və maddi daşıyıcılarda yerləşir və qorunub saxlanılır, təbii və xüsusi olaraq yaradılmış ötürücülərlə ötürülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatda onun mahiyyətini və xüsusiyyətlərini az, yaxud çox açan informasiyanın kifayət qədər çox şərhinə təsadüf edilir. «İnformasiya» sözü hamıya məlumdur, hər kəs bunun nə olduğunu təsəvvür edir. Bununla belə, hər bir mücərrəd anlayış kimi informasiyanı ölçmək çətinidir və buna görə də yeganə və vahid tərif vermək çətinidir – informasiya çoxölçülülük və çox həddüdlüdür. Ən mühüm şəkildə onu həm də predmet, proses hadisə haqqında təsəvvür yaradan parametrlərin, xarakteristikaların birliyi kimi təyin etmək lazımdır. Əlbəttə ki, məqsədlərdən və tədqiqat sahəsindən asılı olaraq tərif daha konkret olacaq, lakin bununla belə həm də daha dar. Müxtəlif peşə sahələrində bu terminin öz mənası var və informasiyanın müəyyən üzünü işıqlandırır.

Tədqiqat nəticəsində demək olar ki, bütün tərifləri iki ümumi xüsusiyyətə ayırmaq olar: 1) İnformasiya həmişə proseslə, hərəkətlə bağlı olur; 2) İnformasiya situasiyanın aydınlaşmasına şərait yaradır, eyni zamanda bu məlumatla malik olan, yaxud onu verən insana, bu informasiya deyil, bu onun üçün bilikdir.

Artıq qeyd edildiyi kimi xaricdə informasiya iqtisadiyyatı problemlərinə bizim ölkəyə nisbətən daha çox diqqət yetirilir və onunla onun daha erkən məşğul olmağa başlayıblar, bu sahədə hamı tərəfindən tanınmış korifeylər meydana gəlmişdir – K.Şen-

non, F. Mahlup, C. Stiqler, M. Porat. İnformasiyanın tərifinə müxtəlif yanaşmalar baxımından dərinə getməmək qeyd edək ki, hazırda informasiyanın üç əsas nəzəriyyəsi əsaslandırılmış və işlənilib hazırlanmışdır və onun qaydaları bir çox elmlərdə aktiv istifadə edilir.

- statistik informasiya nəzəriyyəsi (banisi – K. Şennon);
- kibernetik (N. Viner);
- məntiq-semantik (Karnat, Bar-xillel və başqaları).

Bütün nəzəriyyələr üçün ümumi olan odur ki, onlar öz aralarında əlaqəli olan üç problemin həlli yollarını göstərirlər:

- hadisələrin, proseslərin mümkün inkişaf alternativlərinin cəminin təyin edilməsi;
- bu alternativlərin mümkünlüyünün və onların subyekt üçün əhəmiyyətinin kəmiyyət baxımından qiymətləndirilməsi;
- semantik informasiya tədbirlərinin daxil edilməsi (kim, yaxud nə üçünsə müəyyən dəyər ölçüsünə malik olan biliklər).

Fəlsəfi bir kateqoriya kimi informasiya, kibernetik kommunikasiya proseslərində, yəni bu və ya digər ünsiyyətdə meydana gələn materiyanın ümumi xüsusiyyətidir. Ciddi mənada informasiya və elm oxşar hadisələr deyil, baxmayaraq ki, hətta çox vaxt elmi ədəbiyyatda onlardan bir sinonim kimi istifadə edilir. 60-cı illərin ortasında F. Mahlup informasiya və elm arasındakı fərqi çox anlaşıqlı şəkildə əsaslandırmışdır: «Yeni elmlərin istehsalı, onlar başqasına verilməyincə və bir nəfərdən çox insanın əmlakı olmayınca bitmir». Daha sonra «informasiya vermək – yəni bilik vermək deməkdir, bilmək informasiyanın nəticəsi ola bilər. İnformasiya elmlər (bilikləri) başqasının ağına qoymaq məqsədi ilə istehsal edilir. Adi şəkildə olan istənilən informasiya başqasının ağı üçün bilikdir. Sözlün ən sadə

mənasında istənilən informasiya bilikdir, baxmaya-raq ki, istənilən elmi (biliyi) informasiya adlandırmıq olar».

Elm (bilik) fərdi idrak fəaliyyətinin nəticəsi, onun köməyi ilə gerçəklik haqqında əldə edilmiş anlayışlar sistemidir. O həmişə öz mülkiyyətçisi, onu yaradanın şəxsiyyəti ilə bağlıdır. İnformasiya isə həmişə hərəkətlə bağlıdır, «nəqliyyat» çalarına malikdir, yəni elmlərin (biliklərin) rabitə şəbəkəsi ilə ötürülməsini bildirir.

İnformasiyanın dəyəri, yaxud faydalılığı ondan istifadə edənlə əlavə hərəkət azadlığı vermək imkanından ibarətdir və bu da informasiyanın öz mahiyyəti və əsas təyinatı ilə – subyektin düşə biləcəyi vəziyyətin qeyri-müəyyənliyini aradan qaldırmaq qabiliyyəti ilə şərtlənmişdir. Rabitə idarəetmə sistemlərinin və riyazi nəzəriyyənin banisi – K.Şennon məhz bu qabiliyyəti informasiyanın əsas xüsusiyyəti adlandırmışdır.

Qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq xüsusiyyəti, informasiyanın kəmiyyət ölçüsü rabitə sistemlərinin Şennon tərəfindən tərtib edilmiş və hazırda fəaliyyətdə olan bütün sistemlər üçün prinsipial olan ümumi sxeminin əsasına daxil oldular.

Bir sıra ölkələrin sənaye əsrindən informasiya əsrinə keçməsi, informasiyanı – qeyri-maddi rifahı kifayət qədər subyektiv faydaya – əsl istehsal ehtiyatına çevirdi və ondan istifadənin effektivliyi adi maddi ehtiyatlardan istifadə edilmə effektivliyini artırdı. İnformasiyanın əsas istehsal ehtiyatına çevirilməsi, həm postsənaye cəmiyyətinin əvvəlcədən məqsədli qurğusu, həm də intellektual fəaliyyət nəticəsi kimi informasiyaya xas olan, lakin fiziki resurslara xas olmayan xüsusi əlamətlər kompleksi kimi müəyyənləşdirilmişdi.

Post sənaye cəmiyyətinin inkişafı üçün əhəmiyyət kəsb edən mühüm informasiya xüsusiyyətlərinə mütəxəssislər aşağıdakıları aid edirlər:

- informasiya istehlak prosesində itmir və nəticə etibarlı ilə dəfələrlə istifadə edilə bilər;
- informasiya nisbətən tez köhnəlir, yəni mənavi köhnəlməyə məruz qalır;
- informasiyanın dəyəri ən yüksək dərəcədə subyektivdir, buna görə də onun satılma qabiliyyəti həddən artıq məhduddur;
- istifadə prosesində informasiya bölünməzdir – onun əvvəlcədən istifadə etmək, ölçüsündən artıq istehlak etmək olmaz, qərarlar qəbul etmək üçün onun müəyyən həcmi lazımdır;
- informasiya həmişə mücərrəddir – onunla mübadilə etmək üçün həmişə onun kodlaşdırılması və dekodlaşdırılması, yəni obrazlardan müəyyən koda və əksinə etmək lazımdır;
- informasiya istehlakı müəyyən bacarıqlar və vərdislər tələb edir, informasiya nə qədər mürəkkəbdirsə, onun istehlakçısı da bir o qədər

yüksək intellektə malik olmalıdır; bir çox informasiya növlərinin mənimsənilməsi xüsusi biliklər tələb edir, ona görə də onu mənimsəmək çətindir;

- informasiya istehsalı həmişə ünvanlı olmalıdır, əks təqdirdə o, kar bir insana səslə göndəriş kimi mənasızdır;
- istehsal edilən informasiyanın dəyəri onun istifadə miqyaslarından asılı deyil;
- informasiya məhsulunun tərkibi, hər zaman onun maddi daşıyıcısına nisbətən vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən informasiya eyni zamanda bu və ya digər dərəcədə yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərə malik olduğu halda, maddi istehsal məhsulları yalnız onlardan bəzələrinə, özü də təsadüfi (epizodik) olaraq malikdir. İnformasiya bazar münasibətlərinin obyektinə çevrildikdə, onun qiyməti heç də məcburi şəkildə onun bütün xüsusiyyətlərindən birbaşa asılı deyil – onlardan bəziləri onu təşkil etmək deyil, hətta satıcını məsrəflərdən az qiymət müəyyənləşdirməyə məcbur edə bilər. Bu şərait əksər hallarda onunla izah edilir ki, informasiyanın mənimsənilməsi insandan əlavə zehni səylər tələb edir, eləcə də xüsusi biliklərin əldə edilməsini tələb edir. Nəticə etibarlı ilə informasiya istehsalı və istehlakı yaxşı əsaslandırılmalıdır. Hal-hazırda demək olar ki, informasiya dünyada mütləq yenidən istehsalla xarakterizə olunan yeganə iqtisadi nemətdir və bu da həm informasiyanın özünün spesifik xüsusiyyətləri ilə, həm də insanın yenini məhdud mənimsəmə qabiliyyəti ilə şərtlənir.

Bütövlükdə isə informasiyanı alan üçün informasiyanın təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün ona daha optimal strategiyaları nəzərdə tutmağa imkan verir. Cəmiyyətin istehsal qüvvələrinin elementi kimi informasiyanın dəyəri məhz bu halda ümumiləşir.

Hər bir istehsal müəyyən maddi ehtiyatlar tələb edir. Eyni zamanda, bu ehtiyatları necə birləşdirməyi insanın bildiyi təxmin edilir, əks təqdirdə o, arzu edilən neməti əldə etmək üçün necə və nə qədər etməyi bilir. Torpaq, əmək və kapitalla yanaşı bilik, informasiya istehsal gücü, ehtiyat kimi çıxış edirlər və onların olmaması bu konkret istehsalı istənilən cəmiyyətdə – aqrar, sənaye, yaxud informasiya cəmiyyətində qeyri-mümkün edir. Lakin informasiyanın istehsal ehtiyatı ilə vəzifəsi maddi istehsalın insanın yaradıcılıq fəaliyyətindən açıq şəkildə ayrılmasından sonra – müəyyən zaman kəsiyində, yəni 30-40 il əvvəl (fiziki ehtiyatların istehlak məhsullarına dəyişməsi prosesi kimi) baş verdi. Bu məqamın üzərində qısa şəkildə dayanmaq.

Aqrar cəmiyyəti şəraitində istehsal əsasən insanın fiziki səylər sayəsində həyata keçirilirdi. Əlbəttə ki, prinsipicə torpaq kimi istehsal resursu olan müəyyən biliklər, vərdislər, informasiya tələb olunurdu. Lakin iqtisadi bir ehtiyat kimi informasiya digərindən,

aqrar cəmiyyət üçün daha vacib olandan, ehtiyatdan – işçi qüvvəsindən, fəhlədən ayrılmaz idi. Fiziki baxımdan sağlam bir insanda müəyyən biliklərin olmaması müddə ilə işə götürülən zaman, maneə deyildi. Bu fəaliyyət üçün lazım olan informasiya birbaşa iş prosesində əldə edilirdi, biliklər nəsil-dən-nəsilə ötürülür və şübhəsiz ki, sağlam insanın atributu kimi çıxış edirdilər (adətən, heç də əsas olmamaqla). Təbiət qüvvələrindən asılılığın həddən artıq yüksək olduğu təqdirdə, fərdi bilik faktiki olaraq cəmiyyətin rifahını təyin etmirdi. Bu şərait aqrar cəmiyyəti şəraitində informasiyaya müstəqil, əhəmiyyətli iqtisadi ehtiyat kimi baxmağa imkan vermir.

Sənaye cəmiyyətinin inkişafı – tələbatın durmadan ixtisaslı, yəni bu və ya digər biliklərə malik olan işçi qüvvəsinə böyüməsi ilə müşayiət edilirdi. Nəmətlərin istehsal prosesinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində informasiyanın əhəmiyyəti kəskin şəkildə artdı lakin XX əsrin ortasına qədər o, fiziki ehtiyatların – birinci növbədə təbii və insan ehtiyatlarının əhəmiyyətindən geri qalırdı. Maddi ehtiyatların qeyri-maddi ehtiyatlar üzərində bu üstünlüyü kifayət qədər adi izah edilir: bütöv XIX və XX əsrin böyük hissəsində bəşəriyyət maksimal mümkün iqtisadi inkişafa nail olurdu. Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) həcmnin artması sənaye cəmiyyətinə daxil olan bütün ölkələrin əsas makroiqtisadi məqsədinə çevrildi. Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) – inkişafı fiziki ehtiyatların istehakının genişlənməsini bildirirdi, informasiyanın yardımçı, tabeli rolu da buradan irəli gəlir. Lakin maddi ehtiyatdan yalnız bir dəfə istifadə etmək olar və sənaye iqtisadiyyatı onların tükənmə problemi ilə və müvafiq olaraq, yaşayış mühitinin vəziyyətinin pisləşməsi ilə və nəticə etibarilə bu istiqamətdə kəskin inkişaf həddi ilə kifayət qədər tez rastlaşdı. Sənaye istehsalı bütün cəmiyyət üzvlərinin baza tələbatlarının təmin edilməsini mümkün etdi, lakin bunula da gələcək sosial-iqtisadi inkişafın həddini təbii və digər fiziki ehtiyatlar hesabına aşkar etdi. Burada informasiyanın relyef baxımından ictimai istehsalda rolu nisbətən yumşaldığı tükənməz bir amil kimi, bir sıra hallarda isə maddi ehtiyatların məhdudluq problemini aradan qaldıran bir amil kimi aşkar olundu. Biliyin, informasiyanın sosial inkişafın müstəqil, güclü amil olması faktının dərk edilməsi insan təkamülünü sənaye və post sənaye əsrlərinə bölən şərti xüsusiyyət oldu.

Informasiya cəmiyyətində biliklərin olmaması, yaxud az həcmi işə qəbul olmaq üçün əsas amildir və müvafiq olaraq bu istehsal növünü qeyri-mümkün edir.

Bununla belə, söhbət elementar savaddan deyil, keyfiyyətli peşə təhsilindən, həm bilavasitə həmin fəaliyyət sahəsində, həm də onunla sıx əlaqədar sahələrdə insanın biliklərindən gedir.

Müasir istehsalda informasiya konkret hansı rolu oynayır? Məlumdur ki, hər bir fiziki amil konkret olaraq hər bir konkret istehsal şəkildə ciddi şəkildə müəyyən rolu, yaxud predmeti, ya da əmək vasitələrini yerinə yetirir. Eyni zamanda əmək predmeti və vasitəsi ola bilən kənd təsərrüfatındakı torpaq və yanacaq-energetika kompleksindəki elektrik enerjisi istisna təşkil edir. Müəyyən fiziki ehtiyatların qarşılıqlı təsir nəticəsi kifayət qədər müəyyən və gözlənilən məhsul olur; taxıl-kənd təsərrüfatında, dəzgah-maşınqayırma, makaron-qida sənayesində. Təsərrüfatın müxtəlif sahələrində eyni bir məhsul müxtəlif rollarda – ya predmet, ya vasitələr, ya da əməyin nəticəsi rolunda çıxış edə bilər. Lakin hər bir konkret istehsal növü üçün əsas olan ehtiyatın rol funksiyası kifayət qədər ciddi şəkildə təsbit edilmişdir. Belə ki, çıxırma sənayesi üçün dəmir filizi istehsalın nəticəsi, metallurgiya üçün isə əmək predmetidir. Adətən dəmirdən olan məmulatlar əmək vasitəsi rolunu yerinə yetirirlər.

Informasiya isə başqa məsələdir. O, informasiya iqtisadiyyatının ikinci və üçüncü sektorlarına daxil olan bir çox müasir istehsal sahələrində eyni zamanda hər üç rolda çıxış edə bilər: predmet, vasitə və əməyin nəticələri. Informasiya İqtisadiyyatı (İİ) birinci və ikinci sektorlarının istehsalı üçün informasiya adətən əmək vasitəsi kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Informasiya iqtisadiyyatı (İİ) uyğun olaraq istehsal prosesində ayrıca vasitələrin, ayrıca əmək predmetlərinin dəqiq şəkildə ayrılması kifayət qədər problematik və yüksək dərəcədə şərtidir, xüsusən də üçüncü və dördüncü sektorlara daxil olan fəaliyyət baxımından. Bu cür məhdudlaşdırma informasiya iqtisadiyyatı tərəfindən dikte edilən onun öyrənilməsi və təsviri üçün lazımı yanaşmadan çox, informasiyaya qədər əsrdə qəbul edilmiş dərrakə aparatına olan töhfədir. Informasiya iqtisadiyyatı (İİ) kimi formaya nail olmaq dərəcəsi-dən asılı olaraq elmdə nisbətən dəqiq, o cümlədən onun istehsal güclərini xarakterizə edən kateqoriyalar yaranacaq. Lakin hazırda yeni tip iqtisadiyyatın təşəkkül dövrü – industrial əsr kateqoriyalarından istifadə etmə tamamilə yol veriləndir və hətta industrial və informasiya iqtisadiyyatı arasında keyfiyyət fərqlərinin aydınlaşdırılması üçün lazımdır.

Informasiya əmək predmeti kimi ilkin əsas emal edilməmiş məlumatlar, konkret fəaliyyət sahəsində və onunla yanaşı sahələrdə olan əsaslardır. Məsələn, səhiyyədə (tibbdə) müəyyən yerdə (təsərrüfat sahələri, əhalinin ayrı-ayrı kateqoriyaları və s.) nisbətən yüksək ölüm haqqında informasiya emala, sistemləşdirməyə, analize və təhlilə məruz qalmalı olan əmək predmetidir.

Informasiya əmək aləti kimi – biliklərin, məlumatların və üsulların cəmidir və onların köməyi ilə əsas informasiya (əmək predmeti) planlaşdırılmış

nəticəni almaq üçün ən effektiv şəkildə əməl olunmalıdır. Belə ki, elektrokardioqramın açılması üsulu elm, həkim terapevt üçün – əmək vasitəsi kimi olan informasiyadır, yəni özünəməxsus əmək alətidir. Kompüterlər sahəsində olan mütəxəssis üçün əmək vasitəsi elektron şəbəkələri komponentlərinin iş qabiliyyətinin diaqnostika üsulları haqqında informasiya çıxış edə bilər.

İnformasiya bir əmək vasitəsi kimi həmin fəaliyyət sahəsində mütəxəssisə rahat və anlaşıqlı formaya malik olmalıdır (geoloq üçün xəritə kimi, pilot üçün sükan çarxı kimi). Yerin sadəcə olaraq söz vasitəsi ilə təsviri deyil, onun xəritəsinə malik olmaqla şturman hərəkət marşrutlarından ən yaxşısını təyin edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1.G.İ.İsmayılov, "İnformasiya iqtisadiyyatı", Dərslik, 2013. 2.G.İ.İsmayılov. İnformasiya iqtisadiyyatının meydana gəlməsinin tarixi dövrləri. Avropa, 2013. 3.Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Образец социального прогнозирования. 2004, М.: Академия.

Особенности информации в сфере производственных сил

Г.И.Исмаилов

Переход ряда стран из промышленного века к информационному веку, преобразовал информацию - нематериальные блага в достаточно субъективно-эффективную пользу - в настоящие производственные запасы, и эффективность их использования повысила эффективность использования простых материальных запасов. Преобразование производственных запасов информации в основные производственные запасы было определено как изначально целенаправленный механизм постпромышленного общества и как результат интеллектуальной деятельности, присущий информации, но не присущий комплексу особых признаков физических ресурсов. Проблемам информационной экономики за рубежом по сравнению с нашей страной уделяется больше внимания и поэтому они стали этим заниматься ещё задолго до нас.

Ключевые слова: информационная экономика, интеллектуальная деятельность, постпромышленное общество, материальные запасы.

Peculiarities of information in the sphere of industrial power

G.I.Ismailov

Transition of some countries from industrial century to the information century has reformed information-non-material advantage to enough subjective-effective favour-to present industrial stocks and the effectiveness of using them has increased the effectiveness of using simple material stocks. Reform of industrial stocks of information to the main industrial stocks has been defined as initial purposeful mechanism of postindustrial society and as the result of intellectual activity, distinctive information but not distinctive to the complex of special signs of physical resources. Great attention is given to the problems of information economy abroad as compared with our country and that is why they began to be busy with it long before us.

Key words: information economy, intellectual activity, postindustrial society, material stocks.